

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.9>

Н. В. Василина
orcid.org/0000-0001-5417-5074
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В. В. Гансецька
orcid.org/0000-0002-8765-8301
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри юстиції
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Введення воєнного стану на території України спричинило низку ускладнень у забезпеченні правосуддя. Об'єктивна реальність сьогодення є наслідком зруйнованої інфраструктури, комунікаційних втрат та загрози безпеки громадян. Зазначене не може не відобразитись на праві особи на безперешкодне звернення до суду за захистом. Право на доступ до суду реалізується зокрема, через завдання цивільного судочинства, а саме справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1, с. 130]. Відтак, своєчасність розгляду та вирішення цивільної справи є однією з обов'язкових умов досягнення мети правосуддя.

Останнім часом ми спостерігаємо підвищення інтересу фахівців до дослідження та аналізу принципу процесуальної економії. Зазначене свідчить про нагальність його для сучасного розуміння в науці процесуального права та правозастосовної діяльності. Намагання забезпечити довіру суспільства до судового процесу, процесуальних особливостей врегулювання та вирішення цивільних справ, реалізації прав носія суб'єктивного цивільного права на судовий захист у чітко визначеній процесуальній формі з безумовним дотриманням строків відновлення порушеного, невизнаного чи не визнаного права.

Слід наголосити на тому, що принцип процесуальної економії є предметом дослідження не лише представниками цивільного процесуального права, а і зокрема, господарського, адміністративного, кримінально-процесуального.

Так, С. Жуков зазначає, що принцип процесуальної економії господарського судочинства полягає у забезпеченні загального керівництва,

згідно якого господарський суд та учасники судового процесу мають економно та ефективно використовувати всі визначені законом процесуальні можливості для правильного, оперативного розгляду та вирішення справ у встановлені строки. Саме в цьому полягає принцип процесуальної економії [2].

С. Короед робить висновок, що процесуальна економія – це категорія, яка характеризується, з одного боку, таким станом цивільного процесуального регулювання, який дозволяє суду при мінімальній витраті засобів і зусиль забезпечити правильне і швидке вирішення спорів, а з іншого – результатом цивільної процесуальної діяльності, який зумовлюється найбільш повним і раціональним застосуванням процесуальних засобів відповідно до завдання і мети цивільного судочинства, тобто коли цивільну справу розглянуто правильно і в скорочені строки, при цьому з розумною економією сил і засобів [1, с. 130].

На думку І. Канюка процесуальна економія – це ідея, спрямована на підвищення ефективності процесуальної форми шляхом її раціоналізації через пришвидшення, спрощення та здешевлення. Аналізуються різні погляди на ідею процесуальної економії у працях вчених радянського та сучасного періодів. Розглядається питання диференціації процесуальної форми, як одного із засобів реалізації процесуальної економії. Потреба в оптимізації кримінально-процесуальної форми у напрямку її спрощення, скорочення та зменшення затрат призводить до пошуку альтернативних до загального порядку провадження механізмів [3, с. 8].

З позиції більшості дослідників процесуальна економія має реалізацію через своєчасність та доступність правосуддя (доступність процесуальних засобів захисту, вартості судового процесу, скорочення процесуальних строків, тощо), за

умови дотримання належного виконання своїх прав та обов'язків усіма учасниками судового процесу, недопустимості зловживання правами, неупередженості суду у здійсненні судочинства та застосування дискреційних повноважень забезпечує ефективність судочинства.

Не заперечуючи наведеним висновкам, слід наголосити на тому, що ми вже мали досвід законодавчого скорочення процесуальних строків зокрема апеляційного оскарження судового рішення.

Так, строк на апеляційне оскарження в редакції статті 294 ЦПК України від 18.03.2004 р. передбачав обов'язок подання до заяви про апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції протягом десяти днів з дня проголошення рішення. Після подання такої заяви особа, мала право подати протягом двадцяти днів апеляційну скаргу. При цьому, ці строки могли бути поновлені, якщо заява про їх поновлення є обґрунтованою. Водночас наприклад, відповідно до статті 223 зазначеної редакції Цивільного процесуального кодексу України, рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання заяви на апеляційне оскарження [4]. Таким чином, законодавець намагався максимально скоротити строк для набрання рішенням суду першої інстанції законної сили, а відтак прискорити виконання ухваленого судом рішення і, як результат відновлення порушеного права. На жаль, правозастосування цих положень призвело до зворотного, несвоєчасність виготовлення повного тексту судового рішення, низька якість підготовки апеляційних скарг тощо, призвели до постійних поновлень процесуальних строків, зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу.

Слід визнати, що своєчасний розгляд цивільної справи передбачає дотримання принципу процесуальної економії при її розгляді та вирішені. Однією з умов зазначеного принципу є дотримання строків судового процесу, а саме забезпечення встановлених граничних строків виконання процесуальних дій.

Строки, встановлені ЦПК України в межах яких вчиняються процесуальні дії є обов'язковими для суду та учасників судового процесу. У той же час, у випадках коли законом строк не визначений, саме на суд покладений обов'язок щодо його встановлення. При цьому, суд при встановленні процесуального строку для здійснення певної процесуальної дії має виходити з його розумності. Враховуючи практику Європейського суду з прав людини критеріями розумних строків у цивільних справах є: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів дер-

жавної влади (насамперед суду); характер судового процесу та його значення для заявника (наприклад, справи «Федіна проти України» від 02 вересня 2010 року, «Смірнова проти України» від 08 листопада 2005 року та ін.).

Водночас, відповідно до принципу змагальності сторін, суд зобов'язаний забезпечити рівність прав учасників справи щодо здійснення ними всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Зазначене стосується і прав щодо доведення обставин, які мають значення для справи і на які сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Розумність у наданні правової оцінки процесуальної активності учасників справи, суд не може виходити лише з позиції доцільності здійснення тієї чи іншої процесуальної дії, а і з позиції забезпечення повного спектру процесуальних прав для учасників справи.

Відтак, забезпечення права на судовий захист реалізується судом зокрема, шляхом розумного керування ходом судового процесу, сприянням учасникам судового процесу в реалізації ними прав, а також запобіганню учасникам судового процесу зловживанню їхніми правами.

Об'єктивно існуючі на сьогодні, ускладнення в організації доступності судового розгляду для всіх учасників справи, вимагають максимального використання можливостей цифровізації судочинства. Основою для цифровізації судової сфери має стати Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) [5].

Зараз у е-Суді вже доступні електронний кабінет, можливість відеоконференцій та документообігу онлайн, що суттєво впливає на можливість максимального наближення до ідеальної моделі організації судового процесу саме в межах встановлених процесуальних строків. Зважаючи на особливості статусу суду у цивільно-процесуальних правовідносинах, саме на нього покладені обов'язки виконання завдань цивільного судочинства, а відтак і контроль за дотриманням принципу процесуальної економії [6, с. 94].

Організований у відповідності до принципу процесуальної економії, з одночасним дотриманням повного спектру процесуальних прав учасників судового процесу, судовий процес зокрема, забезпечить досягнення завдання цивільного судочинства щодо своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ, що у свою чергу сприятиме ефективності захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

З огляду на зазначені труднощі, постала потреба запровадити дистанційну форму роботи для більшого кола осіб. У зв'язку з цим до чинного процесуального законодавства були внесені

зміни, що дозволяють здійснювати правосуддя в режимі відеоконференції [7].

Відтак, не заперечуючи тезу про те, що дотримання розумних строків при розгляді та вирішенні цивільної справи є важливим для досягнення мети цивільного судочинства слід зазначити, що дотримання розумних строків розгляду та вирішення спорів, залежить від багатьох факторів, а саме – дотримання принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, дотримання принципів рівності та змагальності, права на ефективний спосіб захисту, обов'язок виконання судового рішення, межі розсуду (дискреції) судді.

Крім того, важливим елементом реалізації принципу судової економії є максимальна концентрація процесуальних засобів саме в суді першої інстанції. Так, на сьогодні вже ми маємо певну диференціацію судових проваджень, задля забезпечення судової економії під час розгляду та вирішення цивільних справ залежно від складності справи, наявності спору про право та ціни позову (ст. 19 ЦПК України); часові межі для надання учасниками справи доказів зокрема, разом із поданням заяв по суті справи або в інший, строк встановлений судом, з поважних причин (ст. 83 ЦПК України); заборона подання доказів до суду апеляційної інстанції, окрім випадків, встановлених законом (ст. 367 ЦПК України) тощо. Зазначене забезпечує учасникам право відновити своє порушене, невизнане або оспорюване право у розумні строки та без зайвого втрачання грошових, імеджевих та інших витрат.

Під час оцінки правової та фактичної складності справи слід звертати увагу на такі фактори, як наявність обставин, що ускладнюють розгляд; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; потреба у проведенні експертиз і ступінь їх складності; необхідність допиту значної кількості свідків; наявність іноземного елемента та необхідність застосування норм іноземного права. При цьому, можливий розгляд справи судами різних інстанцій не є самостійним критерієм її складності.

Аналізуючи поведінку позивача та інших учасників судового процесу, необхідно враховувати, що вони не можуть нести відповідальність за затягування розгляду справи через реалізацію своїх процесуальних прав, наприклад, у зв'язку зі зміною предмету чи підставу позову, ознайомлення з матеріалами справи, подання клопотань або оскарження судових рішень. Водночас слід брати до уваги порушення ними процесуальних обов'язків, зокрема ненадання доказів або їх надання з порушенням встановлених строків, а також неодноразові неявки в судове засідання без поважних причин, що призвело до затягування розгляду та вирішення справи.

Аналізуючи дії суду, необхідно враховувати своєчасність призначення справи до розгляду; проведення судових засідань у визначений час; строки виготовлення та направлення мотивованого судового рішення учасникам справи; контроль за виконанням обов'язків працівниками суду, зокрема щодо своєчасного інформування учасників про дату, час і місце судового засідання; оперативне виготовлення протоколу судового засідання; своєчасне вжиття заходів для запобігання процесуальній недобросовісності, зокрема контролю за строками проведення експертизи та своєчасну видачу виконавчих документів.

Оцінюючи характер судового процесу та його значення для позивача, слід враховувати предмет спору та ступінь можливих ризиків, наприклад, у випадках, у справах, що стосуються трудових відносин, стану здоров'я позивача, опіки над дітьми тощо.

Враховуючи наведене, слід зазначити, що саме суду відведено керівну роль у забезпеченні досягнення мети цивільного судочинства, тобто справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Саме на суд покладений обов'язок створити умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом. Відтак, саме суд є гарантом дотримання процесуальних вимог при розгляді та вирішенні справ.

Наразі принцип процесуальної економії не закріплений у законодавстві, але фактично реалізується на практиці, оскільки передбачає оптимальне співвідношення використання ресурсів (часу, процесуальних дій, коштів) та ефективного вирішення справи. Процесуальна економія є складним поняттям, що характеризує таке регулювання цивільного судочинства, яке дозволяє суду завдяки гнучкості процесуальних норм та можливості суддівського розсуду забезпечувати швидке та правильне вирішення спорів з мінімальними витратами зусиль і засобів.

У взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства принцип процесуальної економії спрямований на досягнення основної мети – повного, своєчасного та об'єктивного розгляду справи з ухваленням законного та обгрунтованого рішення. Цей принцип покликаний забезпечити дотримання однієї з ключових задач цивільного судочинства – своєчасне та справедливе вирішення справ.

Серед основних форм прояву принципу процесуальної економії варто окреслити наступні:

1. **Можливість розгляду справи у спрощеному провадженні**, де суд, виходячи з положень процесуального законодавства, зважаючи на складність справи, ціну позову вирішує спір у межах 60 днів. Такий скорочений строк дозволяє забезпечити своєчасний розгляд справи.

2. **Врегулювання спору за участю судді**, що дозволяє швидко врегулювати спір із мінімальними часовими витратами. Такий підхід сприяє зменшенню навантаження на суди, оскільки не потребує складання великої кількості процесуальних документів, але при цьому забезпечує ефективно врегулювання конфлікту.

3. **Функціонування ЄСІТС**, що дозволяє сторонам через електронний кабінет швидко обмінюватися процесуальними документами, вчасно отримувати документи від суду. Зазначене забезпечує можливість оперативного реагування на зміни в судовому процесі.

4. **Застосування заходів, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України у випадках зловживання процесуальними правами**, що є своєрідним запобіжником для учасників судового процесу.

5. **Заочний розгляд справи**, що є формою прояву принципу процесуальної економії, яка тісно пов'язана з попередньою формою. Заочний розгляд справи є реалізацією правосуддя незалежно від волі відповідача зокрема, якщо він намагається уникнути участі у розгляді та вирішенні справи. Такий вид провадження реалізує принцип процесуальної економії, забезпечуючи право позивача на своєчасний розгляд та вирішення справи.

6. **Укладання мирової угоди на будь-якій стадії судового процесу**, що допомагає уникнути додаткових витрат, що пов'язані з представництвом, підготовкою та подачею процесуальних документів, розглядом справи та очікуванням остаточного рішення суду. Сторони шляхом досягнення компромісу отримують рішення, що задовольняє їх інтереси на даний момент.

7. **Можливість розгляду справи за правилами одного з трьох основних видів цивільного судочинства – позовного (загального та спрощеного), окремого та наказного провадження**. Кожен із цих видів цивільного судочинства передбачає свої особливості, порядок розгляду та вирішення справи, процесуальні строки тощо, а відтак визначає межі маневреності у реалізації процесуальних прав задля досягнення найбільш сприятливих результатів.

8. **Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції**, що дозволяє уникнути відкладення судових засідань, у випадку неможливості однієї зі сторін фізично бути присутньою в суді.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що подальше дослідження принципу процесуальної економії, обґрунтування та вдосконалення форм його прояву має на меті впорядкування судового процесу, створення нових механізмів судового захисту і реалізації цивільних прав. Доступність судового захисту у розумінні принципу процесуальної економії має передбачати також і гнучкість процесуальних можливостей для учасників судового процесу, економії людського ресурсу, скорочення фінансового тягару як для держави так і для учасників судового процесу і, в кінцевому результаті економії часу, який витрачається на розгляд та вирішення кожної цивільної справи.

Література

1. Короед С. О. Процесуальна економія як передумова ефективності цивільного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3-1. 2013. С. 128-131.
2. Застосування принципу процесуальної економії та інші правові висновки ВС у справах про банкрутство за січень 2019 року. *Банкрутство&Ліквідація*. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/11118#:~:text=> (дата звернення: 26.09.2024).
3. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в процесуальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top> (дата звернення 27.09.2024).
5. Цифровізація судової сфери: працюємо над оновленою концепцією е-Суду. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrovizatsiia-sudovoi-sfery-pratsiuiemo-nad-onovlenoiu-kontseptsiuu-e-sudu> (дата звернення: 25.09.2024)
6. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 1(73). 2022. С. 92-97.
7. Закон України «Про судоустрій і статус судів» від 02.06.2016 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 27.09.2024).

Анотація

Василина Н. В., Гансецька В. В. Реалізація принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню питань прояву та реалізації принципу процесуальної економії, зокрема в частині забезпечення виконання завдання цивільного судочинства. Авторами проаналізовано окремі особливості реалізації принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві з метою розкриття його значення у досягненні більшої ефективності розгляду та вирішення цивільних справ. Автори представляють власний погляд на різноманітні форми реалізації принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві України на основі системного аналізу положень чинного законодавства та сучасних наукових підходів. Автори розглядають принципи процесуальної економії у взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства, що спрямований

на досягнення основної мети цивільного судочинства. В статті робиться акцент на тому, що своєчасний розгляд цивільної справи передбачає дотримання принципу процесуальної економії при її розгляді та вирішенні, і однією з умов зазначеного принципу є дотримання строків судового процесу. Автори дослідили, що наразі принцип процесуальної економії не закріплений у законодавстві, але фактично реалізується на практиці, оскільки передбачає оптимальне співвідношення використання ресурсів (часу, процесуальних дій, коштів) та ефективного вирішення справи. Доведено, що процесуальна економія є складним поняттям, яке характеризує таке регулювання цивільного судочинства, що дозволяє суду завдяки гнучкості процесуальних норм та можливості суддівського розсуду забезпечувати швидке та правильне вирішення спорів з мінімальними витратами зусиль і засобів. У висновку автори роблять акцент на тому, що подальше вивчення форм прояву принципу процесуальної економії є надзвичайно важливим для забезпечення реалізації права людини на справедливий судовий розгляд у розумні строки. Цей принцип потребує ґрунтовного аналізу, оскільки судова система України нині знаходиться на етапі презавантаження зокрема, зважаючи на воєнний стан введений в нашій країні.

Ключові слова: цивільне судочинство, судовий процес, принцип процесуальної економії, зловживання процесуальними правами, судова справа.

Summary

Vasylyna N. V., Hansetska V. V. Implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings. – Article.

The article is devoted to the study of issues related to the manifestation and implementation of

the principle of procedural economy, in particular, in terms of ensuring the fulfilment of the task of civil proceedings. The authors analyse certain peculiarities of implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings with a view to revealing its importance in achieving greater efficiency of consideration and resolution of civil cases. The authors present their own view on the various forms of implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings in Ukraine based on a systematic analysis of the provisions of current legislation and modern scientific approaches. The article focuses on the fact that timely consideration of a civil case requires compliance with the principle of procedural economy in its consideration and resolution, and one of the conditions for this principle is compliance with the terms of the trial. The author emphasises that the form of manifestation of the principle of procedural economy is the tools provided for by law which allow for quick and correct resolution of cases, thereby ensuring the implementation of the essence of this principle of law. The authors have investigated that currently the principle of procedural economy is not enshrined in legislation, but is actually implemented in practice, since it provides for an optimal ratio of the use of resources (time, procedural actions, funds) and effective resolution of a case. In conclusion, the authors emphasise that further study of the forms of manifestation of the principle of procedural economy is extremely important for ensuring the realisation of the human right to a fair trial within a reasonable time. This principle requires a deeper analysis, since the judicial system of Ukraine is currently overloaded.

Key words: civil procedure, court procedure, principle of procedural economy, abuse of procedural rights, civil case.